

СРОДКІ АБ'ЕКТЫВАЦЫІ КАНЦЭПТУ “СЯМ’Я” Ў БЕЛАРУСКАЙ МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ

У рамках антрапацэнтрычнай парадыгмы мова вывучаецца ў цеснай узаемасувязі з мысленнем чалавека, яго духоўным светам, з’яўляецца ўнікальным сродкам доступу да складаных ментальных працэсаў, што працякаюць у свядомасці.

Канцэпт як ментальнае ўтварэнне можа быць апісаны праз аналіз сродкаў яго моўнай аб’ектывацыі. Сукупнасць моўных сродкаў (лексічных, фразеалагічных, парэміялагічных і інш.), што служаць для вербалізацыі канцэпту, вызначаецца лінгвістамі як намінатыўнае поле [5]. Камунікатыўна рэlevantныя канцэпты (напрыклад, “дом”, “радзіма”, “праца”, “свабода”, “каханне”, “мужчына”, “жанчына”, “шчасце”) маюць шырокае намінатыўнае поле, якое лёгка выяўляецца падчас аналізу і можа ўключаць у свой склад прамыя і ўскосныя намінацыі канцэпту, сінонімы і сіміляры, сістэму дэрыватаў, метафарычныя і індывідуальна-аўтарскія намінацыі, устойлівыя спалучэнні слоў, парэміі, асацыятыўнае поле і г.д.

Камунікатыўна маларэlevantныя канцэпты характарызуюцца абмежаваным намінатыўным полем. Ключавыя словы-рэпрэзентанты такіх адзінак часта не маюць сінанімічных радоў, не ўваходзяць у склад устойлівых спалучэнняў. Некаторыя канцэпты могуць мець толькі суб’ектыўныя, аказіянальныя, індывідуальна-аўтарскія намінацыі. Ключавое слова-рэпрэзентант у такіх канцэптаў адсутнічае. Напрыклад, існуе канцэпт “маладажоны” і супрацьлеглы яму канцэпт, які абазначае людзей, што даўно жывуць у шлюбе. Апошні канцэпт камунікатыўна нерэlevantны, аднак пры неабходнасці для яго называння можа быць выкарыстаны шэраг аказіянальных адзінак або сітуацыйных намінацый – “старажоны”, *муж і жонка са стажам, яны не першы год жанатыя, яны муж і жонка з вопытам, муж і жонка з вялікім вопытам сямейнага жыцця, у іх вялікі сямейны вопыт* і г.д. [5;67-68].

Мэта нашага даследавання заключаецца ў выяўленні асноўных моўных сродкаў, якія ўтвараюць намінатыўнае поле канцэпту “сям’я”.

Нагадаем, што ў сучаснай беларускай мове лексема *сям’я* мае наступныя значэнні:

1. Група людзей, якая складаецца з мужа, жонкі, дзяцей і іншых сваякоў, якія жывуць разам.

2. Група, арганізацыя людзей, аб’яднаных агульнымі інтарэсамі, дзейнасцю, дружбаю.

3. Група жывёл, птушак, якая складаецца з самца, адной або некалькіх самок і дзіцянят, што жывуць разам. / Пра пчол. // Група раслін аднаго віду, якія растуць разам. // *перан.* Сукупнасць аднародных, падобных прадметаў, з’яў.

4. У лінгвістыцы – група роднасных моў [9;450].

Апошнія слоўнікі фіксуюць і новыя значэнні. Так, напрыклад, выраз *шведская сям’я* мае значэнне ‘сумеснае пражыванне (у адным доме) трох і больш асоб рознага полу, якія знаходзяцца ў стане фактычнага шлюбу’ [10;355].

Пэралічым вылучаныя падчас даследавання асноўныя моўныя сродкі, якія ўваходзяць у намінатыўнае поле канцэпту “сям’я”:

а) прамыя намінацыі канцэпту: ключавое слова-рэпрэзентант (*сям’я*) і яго сістэмныя сінонімы (*дом, фамілія, двор (перан.)*) [3;294];

б) аднакаранёвыя словы, адзінкі розных часцін мовы, словаўтваральна звязаныя з ключавым словам-рэпрэзентантам канцэпту (было зафіксавана больш за 20 дэрыватаў): *агульнасямейны, бессямейны, маласямейнасць, маласямейны, многасямейнасць, многасямейны, несямейны, падсямейства, пасямейна, па-сямейнаму, пасямейны, пчоласям’я,*

сем'янін, сем'янінка, сямейка, сямейна, сямейна-бытавы, сямейнасць, сямейнік, сямейны, сямейства [1], [8]. Лексема *сямейнік* са значэннем 'член сям'і' з'яўляецца безэквівалентнай у рускамоўным дачыненні [11;275];

в) тэрміны і тэрміналагічныя спалучэнні слоў, што абслугоўваюць самыя розныя сферы жыцця і фіксуюцца спецыяльнымі слоўнікамі, напрыклад, *сям'я (сямейства) камп'ютараў (computer family)* 'група камп'ютараў, сканструяваных на базе аднаго і таго ж мікрапрацэсара або на базе роднасных мікрапрацэсараў адной серыі і асноўных аналагічных элементаў архітэктуры' [7;259];

г) парэміялагічныя адзінкі (каля 60 парэмій з лексмай *сям'я* і яе дэрыватамі): *Добрае на людзі ідзе з добрай сям'і* [2;118]; *Калі сям'я ціхая, то маеш шчасце* [2;123]; *У таго сям'я, у каго ёсць каму араць, касіць і песню запяваць* [2;136]; *У харошай сям'і хто каваль, хто стругаль і няма няўмекі* [2;136]; *Разумны тата робіць сям'і свята* [2;131]; *У добрай сям'і ніхто не лішні* [2;135]; *У вялікай сям'і цяжкае гора лягчэйшае* [2;134]; *І сын пяты ў сям'і (у людскай сям'і) не пракляты* [2;122]; *У добрых людзей і хата з дзвюх хат і сям'я з дзвюх сямей* [2;135]; *У якой сям'і сварацца, там страва нішчымная варыцца* [2;136]; *Чужую галубіць – сваю сям'ю згубіць* [2;139]; *Пчолка адзін вулей знае і толькі з адною сямейкаю дажывае* [2;130]; *На што клад, калі ў сям'і лад* [6;40]; *Сам бог рад, калі ў сям'і лад* [6;40]; *Дружная сям'я і ад бога ўкрадзе* [6;40]; *Сямейка малая – работы ўсім хане* [6;41]; *Сям'я без галавы – не сям'я* [6;59]; *Лішні чалавек у сям'і не згуба* [6;41]; *У балоце не без чорта, а ў сям'і не без вырадка* [6;44] і інш. Аднак трэба мець на ўвазе, што парэміі не заўсёды адпавядаюць сэнс, актуальны для сучаснага стану свядомасці: *Багаты калгас – сям'я дружная* [6;513]; *У Савецкую Армію пайшоў – родную сям'ю знайшоў* [6;528]; *Камуністы – самая дружная сям'я* [6;501];

д) крылатыя выразы і афарызмы: *У сям'і толькі здраду нельга дараваць* [4;54]; *У кожнай сям'і – свая музыка* [4;55]; *Сямейнае шчасце – разуменне, для праверкі якога патрабуецца час. І немаль. І Шамякін* [4;91]; *Палітыка без любові, без адчування сям'і – нішто. В. Іпатава* [4;23] і інш.

Акрамя пералічаных моўных сродкаў, у намінацыянае поле канцэпту таксама ўваходзяць сукупнасць асацыяцый, атрыманых у выніку правядзення эксперыментаў са словам-стимулам, якое называе канцэпт, сістэма навуковых, публіцыстычных, мастацкіх тэкстаў, што ўласцівымі ім сродкамі раскрываюць змест канцэпту і інш.

Шырокае намінацыянае поле канцэпту "сям'я" сведчыць пра працяглы час яго функцыянавання, каштоўнасцю значнасць, камунікатыўную рэlevantнасць сферы рэчаіснасці, звязанай з адпаведным канцэптам. Разнастайнасць моўных сродкаў прадстаўленага намінацыянага поля дае вялікія магчымасці для далейшага даследавання канцэпту, апісання яго зместу і структуры.

Літаратура

1. Бардовіч, А.М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А.М. Бардовіч, М.М. Круталевіч, А.А. Лукашанец. – Мінск: Беларуская навука, 2000. – 413 с.
2. Беларускія прыказкі, прымаўкі, фразеалагізмы / склад. Ф. Янкоўскі. – 3-е выд., дапрац., дап. – Мінск: Навука і тэхніка, 1992. – 491 с.
3. Клышка, М.К. Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М.К. Клышка; пад рэд. Л.А. Антанюк. – 2-е выд., выпр. і дапоўн. – Мінск: Вышэйшая школа, 1993. – 445 с.
4. Леванюк, А.Я. Майстры кажучь... Беларускія літаратурныя афарызмычныя выслоўі: слоўнік афарызмаў / А.Я. Леванюк; Брэст. дзярж. ун-т імя А.С. Пушкіна, каф. бел. і рус. моў з метод. выкладання. – Брэст: БрДУ, 2010. – 161 с.
5. Попова, З.Д. Когнітыўная лінгвістыка / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2010. – 314 с.
6. Прыказкі і прымаўкі: у 2 кн. / рэд. А.С. Фядосік. – Мінск: Навука і тэхніка, 1976. – Кн. 2. – 616 с.
7. Савіцкі, М. Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы / М. Савіцкі. – Мінск: "Энцыклапедыкс", 2009. – 300 с.

8. Слоўнік беларускай мовы / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы; уклад. Н.П. Еўсіевіч [і інш.]; навук. рэд. А.А. Лукашанец, В.П. Русак. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 916 с.
9. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы: у 5-ці т. / пад агульн. рэд. К.К. Атраховіча (К. Крапівы); рэдкал.: А.Я. Баханькоў, П.М. Гапановіч, М.П. Лобан, М.Р. Суднік; АН БССР, Ін-т мовазнаўства імя Я. Коласа. – Мінск: БелСЭ, 1977-1984. – Т. 5, кн. 1: С – У / рэд. тома М.Р. Суднік. – 1982. – 663 с.
10. Уласевіч, В.І. Слоўнік новых слоў беларускай мовы / В.І. Уласевіч, Н.М. Даўгулевіч. – Мінск: ТетраСистемс, 2009. – 448 с.
11. Шкраба, І.Р. Слоўнік беларускай безэквівалентнай лексікі / І.Р. Шкраба. – Мінск: Беларус. энцыклапедыя імя П.Броўкі, 2008. – 320 с.

Р.В. Козак

(Каменец-Подольский национальный университет имени Ивана Огиенко, Украина)

ЭКСПРЕССИВНОСТЬ ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОГО ЗНАЧЕНИЯ 'НЕОБХОДИМОСТЬ' В РУССКОМ И УКРАИНСКОМ ЯЗЫКАХ КАК ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКАЯ ПРОБЛЕМА

На современном этапе развития лингвистических знаний о речевом воздействии и лингвокультурологической направленности высказывания актуальность исследования категории синтаксической экспрессивности в связи с модальным значением аргументируется её значимостью как в процессе организации письменного дискурса, в частности художественного, так и в процессе порождения устного речевого высказывания. Антропоцентрическая парадигма акцентирует на человеке как творце языковой и речевой деятельности в национальном языке и этнической культуре. Приверженцами такой мысли являются В. Гумбольдт, Э. Бенвенист, В.В.Виноградов, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова, Е.А. Селиванова, В.М. Брицын и др.

“Изучение модальности как компонента дискурсивной семантики требует ответа на вопрос об определении разновидностей таких текстов, к которым можно применять предлагаемый подход, – подчеркивает В.М. Брицын. – Наиболее простым является определение модальных пресуппозиций в устно-разговорном стиле, где наблюдаются разнообразные рисунки, создаваемые предложениями, которые передают как чувственно-образительную, так и ментальную деятельность собеседника” [1, 109]. К.М. Виноградова и А.В. Сытар правомерно считают, что “средства выражения модальности в украинском и русском языках образуют сложную разветвленную систему, основой дифференциации которой является наличие / отсутствие специальных лексем, то есть эксплицитность / имплицитность выражения модальности. Имплицитные модели предложений образуют периферию функционального поля модальности и требуют пристального внимания ввиду своей экспрессивности и эмоциональной окраски, активного функционирования в разговорной речи, художественном и публицистическом стилях” [3, 62].

Каждый конкретный язык восточнославянского языкового пространства (украинский, русский, белорусский) представляет собой самобытную систему, которая накладывает свой национальный отпечаток на сознание его носителей и формирует их картину мира. А. Вежбицкая, анализируя взаимосвязь семантики, культуры и познания, ориентируется на антропоцентричность и этноцентричность (конкретный этнос) и подчеркивает, что язык задает своим носителям определенную картину мира, причем каждый язык свою [2].

Выработанные культурные ценности могут быть представлены как ментальные модели, формирующие модальную целостность высказывания. Языковая сознательность тоже соотносится с мировоззрением, отображаемом и фиксированном как ментальные модели (фоновые знания) картины мира, включающей и культурные ценности.

Фоновые знания коммуникантов – субъектов одной культуры способствуют осознанному общению и восприятию языка, а у субъектов разных культур часто возникают трудности при общении. Поэтому в современном языкознании взаимная связь языка и